

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са V међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у

Крагујевцу
(29-30. X 2010)

Књига I

КЊИЖЕВНИ (СТАНДАРДНИ) ЈЕЗИК И ЈЕЗИК КЊИЖЕВНОСТИ

Крагујевац, 2011.

Милица РАДОВИЋ-ТЕШИЋ¹
 Училишњски факултет у Београду

ЛЕКСИЧКИ НИВОИ У ПРОЗИ ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА

У раду се говори о разноврсности лексике у прози Драгослава Михаиловића. Лексички потенцијал овога писца огледа се на неколико нивоа од којих су најизразитија два: књижевни/стандардни и регионални/дијалекатски, којег карактерише морфолошки и фонетски често супстандардна лексика. Распоред тих нивоа је зависан од одабраних видова у којима се остварује наративни поступак.

Кључне речи: стандардна лексика, регионализми, жаргон, позајмљенице, дијалози

0. Драгослав Михаиловић припада оној невеликој групи писаца који показују посебно занимање за српски језик: за његов назив, нормативни статус и посебице за његове речнике, односно за корпус и називе тих речника. Као прозног писца, логично је што га при том једнако интересује (или он то двоје не раздваја) народни језик, посебно народна лексика, и књижевни/стандардни за који се подразумева да је вуковски, што потврђује и својим књижевним делом.

Није нам намера да интерпретирамо Михаиловићеве ставове о стању у српском језику или његовим речницима (нарочито о оном који је у другој половини израде – Речнику САНУ, а који је често био предмет његових анализа), а поготову немамо намеру да полемишемо са писцем коме је књижевна критика признала висок вредносни статус и чије дело показује подједнаку умешност коришћења у властитом књижевном тексту дијалекатског и стандардног језичког идиoma.

1. Циљ овога рада је да покаже основне типове пишчеве лексике и његов допринос богаћењу општег лексичког фонда српског књижевног језика.

Кад је реч о заступљености у лексикографским делима – Д. Михаиловић је укључен у корпус Речника САНУ двама својим делима: „Петријиним венцем“ (1979), који је писан (претежно) косовско-ресавским дијалектом,² и „Чизмашама“ (1983) – писаним такође локалним дијалектом (одн. дијалектима) у мери у којој тај дијалекат користе појединачни ликови. Лексика из „Петријина венца“ ушла је већ у 16. књ. Речника (2001; скраћеница: Михаил. Д. 1), а из „Чизмаша“, према датом податку, у 17. књ. (2006; скраћеница: Михаил. Д. 2) – иако, нажалост, нисмо у тој књизи нашли ниједан пример из тог дела.³ Чини се да није нимало случајно што су за ексцерпцију узета ова дела а не прве прозне књиге „Фре-

1 milica.radovic.tesic@uf.bg.ac.rs

2 Текст писца који пише дијалектом подразумева се да није у потпуности подударан у свим језичким цртама са аутентичним говором, или то не мора бити. Било би чини ми се занимљиво да дијалектолози пореде *Петријин венац* и одговарајуће ресавске говоре или нпр. поеме М. Бећковића са колашинским говором.

3 Претпостављамо зашто потврда из другог Михаиловићевог дела нема. Оно што широј јавности није познато, тиче се поступка израде Речника САНУ. У време кад је допунска ексцерпција дела, међу којима је био и роман *Чизмаша* завршена, обрада грађе са речима које су улазиле у 17. књигу је вероватно већ била окончана, тако да из техничких разлога није могла бити накнадно укључена.

де, лаку ноћ“ или „Кад су цветале тикве“, по којима је писац постао познат. Сматра се да је њима почео нови правац у развоју савремене српске прозе, назван *стварносна проза*, која слика ликове из локалног амбијента, обично са урбане периферије, са свим својим психолошко-социолошким и етничким атрибутима. И „Петријин венац“ и „Чизмаши“ смештени претежно у ресавски колорит и централни србијански троугао који чине градови Крушевац – Краљево – Крагујевац уз мања, мало измакнутија али административно повезана места, Ђуприју, Параћин, Ресавске руднике, једном речју варошко Поморавље. На Михаиловићевом трагу даље се делимично развила и рана проза Видосава Стефановића (коме је база Крагујевац) која је ушла са три дела у Речник САНУ и усудила бих се да кажем, по својој новој прозној књизи, истовремено и стварносној и постмодерној – *Исход шаванице која се љуси* – са њима може у извесном смислу да кореспондира и знатно млађи (али не више и млад) Горан Петровић (коме је база Краљево), чији ће текстови вероватно сачекати лексикографску обраду у неком новом савременом речнику. Повезивање ових писаца је засновано на просторно-географском принципу иза кога стоји моравско србијанско поднебље, а што се лексичког потенцијала тиче, он свакако захтева прецизније анализе.

2. Да се вратимо на Михаиловићеву лексiku, да је посматрамо онде где она интензивно живи, у вербалном говору формално преображеном у уметнички текст. И ту заправо долазимо до проблема. „Руски формалисти сматрали су да се у књижевности вербално градиво на особит начин оформљује“.⁴ Најбољи, ако не и једини, начин да говорна (народна) лексика уђе у књижевну и да је на тај начин обогати са извора живе речи јесте употреба такве лексике у књижевном делу. (Прошле године сам овде говорила о Исидориној опседнутости језиком, па да и сада истакнем да је њен основни завет био: „да је тумачење српске књижевности нераздвојно од тумачења српског језика, и да је књижевни зналац неизбежно и прерушени језикословац који прати развој националне језичке уметности. Јер, ма колико се мењало књижевно ткиво, ма колико зависило од смењивања књижевних мода, пређа се увек узима из националног језика.“⁵)

3. Трагајући за најдоследнијим начином представљања основних лексичких нивоа овога писца, определили смо се да нам полазна основа буду примењени видови приповедања, односно пишчеви наративни поступци. А они су код Михаиловића различити и препуштени ликовима који причају своју причу, па језичке узусе нарушавају властитим живим говором. Њихова прича је емоционално обојена и уметнички обликована. Улога писца је да ту искаже свој однос према језику који је несумњиво креативан јер захтева усклађивање двоструких тематских нивоа. Овде се управо може искристалисати пишчева уметничка вештина у избору лица као казивача, као актера приче чији ће говор у причи истовремено показати и моћ једног дијалекатског језичког идиома који није у основи књижевног језика. На лексичком плану полазна тачка могу бити они примери који представљају стилске случајеве што доприносе специфичности уметничког дела.

4. Из обимне продукције за ову прилику користили смо књигу *Најлепше приче* Драгослава Михаиловића (изд. „Просвета“, Београд 2003) које по правилу представљају избор најбољих. Неколико примењених књижевних поступака су-герише и употребљене језичке идиоме:

4 В. о томе у: Н. Петковић 1984, 255.

5 Према интерпретацији Н. Петковића (2010, 296).

– наратор је сам писац – пишчева реченица је књижевна / стандардна и ликови говоре књижевним језиком (нпр. прича *О томе како је остала флека* или *Ухвати звезду падалицу*; *Вредности љубави*; *Јалова јесен*);

– наратор је такође писац – пишчева реченица је књижевна / стандардна, а ликови говоре локалним дијалектом (или дијалектима) (нпр. прича *Крашки приказ живота на Цариградском друму*);

– наратор је књижевни јунак, лик из приче – текст приче је са изразитим карактеристикама локалних говора: некњижевни фонетски и морфолошки облици, староштокавски падежни систем: *Је л' си видо какви је корав и црн барайски леба?* (нпр. приче *Божиње*; *Барабе*, *коњи и жеђуле*);

– наратор је један од књижевних јунака / ликова који говори локалним дијалектом екавског изговора – дијалози осталих књижевних јунака припадају том дијалекту или (обично официри, иследници и сл.) говоре дијалектом ијекавског изговора (нпр. приче *Пушник*, *Мијандрош* и *Беља*).

Смењивање дијалекатског и књижевног дискурса у текстовима се изводи а, тачка гледишта помера се од приповедача писца ка ликовима вешто или међу самим ликовима. Инсистирање на приповедању о патњи, смрти, болести и несрећи туђим (народним) гласом удаљеним од нормираног језичког израза код Михаиловића не изазива комичне ефекте какве имамо у ТВ серијама. Зато нам изгледа да је за њега језик станиште, постојбина живота, па ма какав тај живот био.

5. У сагласју са наративним поступцима односно садржајем појединих уметнички обликованих казивања налази се и кориштена лексика којом Михаиловић оживљава општи лексички фонд српског језика. Ако обратимо пажњу на стилски обележену и уопште маркирану лексику, онда бисмо могли да уочимо неколико нивоа карактеристичних за овог писца. Ти нивои, који се свакако ослањају како на народни језик Поморавља тако и на социолекат поменутих градова (са окосницом Крагујевац – Краљево – Крушевац) уједно би били оно чиме се обогаћује лексички систем српског језика. Нема дакле ниједан разлог да и говори који нису у основици књижевног језика не буду – кад је лексика у питању – такође сталан и богат извор за допуну укупног лексичког фонда, поготову сада када наш језик трпи велики утицај енглеског језика.⁶ Овде треба истаћи и то да је лексика иначе она област која је у погледу нормативних интервенција најмање рестриктивна, имајући у виду и посебне видове очекиваног стилског диференцирања.⁷ Оно што није лексички дозвољено у медијима, школској и службеној употреби – јесте свакако дозвољено у књижевном и разговорном стилу.

Једна од основних нормативистичких класификација коју је згодно применити кад је у питању Михаиловићева проза јесте то да се она може поделити на:

- лексику опште употребе и
- лексику ограничене употребе.

5.1. Кад је у питању лексика опште употребе, треба посебно истаћи речи настале регуларном књижевном творбом, или са суфиксима мање распрострањеним у књижевном језику – **изведенице** и **сложенице**:

6 Ако је нашим ђацима и студентима позната реч *провизија*, *проценат* а непозната *ујам*, могли бисмо се и замислити над будућношћу језика.

7 В. М. Пешикан 1970, 185–187.

лакокрил, белолик, беломусаст, зјакав, мушњикав, преинака⁸, везоглавка, одлејшати се (... чим се време одлепшало), борбаи (присталица странке), резилити, рукохвати, резнути (... резну пуцањ), шопкасти (шоткаста жена), вишњев (-а, уста), шамнокож, шроиповековни, пивац (... опомену га искусан пивац⁹), пијачарка, пресрејшач, шишаст (-а, девојчица), дебелонот, дуговрати, староротиштина, очевски, саласт, шећерански, циђарешни, дугмешаст, набављаштво, гороломан, печуркар, дурновит, убивотиштина, уколница, шополов, незарити, ћупричански/ћупријски, беломусаст, лођорисати, одздравити итд.

Међу изведеницама карактеристично место заузимају **деминутиви** са експресивном вредношћу¹⁰:

сеђланце, шанђаретица, креветић, коњић, кошаричица, Ђурђица, малић (мали прст), месарчић, човечић, комесарчић, писманце, цедуљчић, сељаче, зубић, цемљерче, рукавчић, ћебенце, лишице, борица, чорбица, очице, шеширић, огршачић, јаружица, мрачак, сирашак, ѓласић и сл.

У лексику која припада и општој употреби треба убројати и професионално-терминолошку која прати одређена занимања и код Михаиловића се јавља кад су у питању посуђенице, понекад у адаптацијама другачијим од стандарда. Писац иначе свесно неке од њих истиче у тексту курзивно:

ђувернала, ероплан, коншраш, пинкла.

5. 2. Лексика ограничене употребе јавља се у три стилски функционална вида:

регионализми: цицирика, виђеваши, малић, пишувати, повечерати, шуриши, радеши, подмашивати (подстицати), фузати се, разврцати се, скушрити се, напироншати се, друкиш, мершек, крљешити се, басамак, суљати се, приориши, шћайиши;

жаргонизми србијансковарошког типа:

пиримитива, пивчуђа, женска, физикалац, пајшаш, сумор, клинац, кембање, зезанш, животињариши, пувакати се, фрфљати;

вулгаризми:

запђивати, ј... мајер, јеб'о те, шушак (надимак) и др.

5. 3. Својеврстан лексички слој у прози Д. Михаиловића представљају **имена /надимци** књижевних ликова која служе и за карактеризацију носилаца тих имена. Семантизација књижевних имена иначе може да изазива одређене асоцијације и самим звучним деловањем имена.¹¹ Стилски су маркирана:

Аца Петровић Пикавац, Баца, Мали Пашило, Оштра Глава, Павле Влах, Рада Петровић Дрвењак, Бранко Црни, Лиско, Жика Курјак, Сукурчина, Бундали итд.

8 Ова реч данас у српском језику може бити квалификована као кроатизам.

9 Скоро смо у Академијину речнику (у фази редакцији) имали управо ову реч. Два проблема у вези са њом су била: један хомоними (са основом *пиво/пиће*, „продавац *пива*“ и *пиши*) и други значењски: „онај који пије“ и „онај који много пије, пијаница“.

10 Познато је да косовско-ресавски дијалекат има врло изразиту деминутивност па и Михаиловићеви деминутиви нису сасвим случајни.

11 Уп. Волфанг Кајзер 1973, 350.

5. 4. У овој прози нема архаизама, старославенизама или су они маргинални. Такође се не појављују неологизми нити окационална лексика. Ретки су примери неологизама типа *дражиновац* („присталица Драже Михаиловића“).¹²

6. Чини нам се корисним да анализирамо пишчеве примере употребљене бар у једној књизи Речника САНУ. Из електронског издања М. Симића дошли смо до података за 16. и 17 књ. у којој се скраћеница Михаил. Д. 1 (која се односи на „Петријин венац“) појављује укупно 32 пута. Потврде се односе на следеће лексеме: *обајајши, обедиши, обећавајши, обиколиши, обујмиши се, овам, овдањи, оволички, огњен, орејаши, огрубети, обигавајши се, одвалиши* (из 16. књ.); – *одељенце, одломајши се, одљуљаши се, одсебице, одузети се, одузимајши се, окидаши, оклембесиши се, око* (предл.), *олакшаши, Олгица, олењити се, обојица, омајорети, омајити, омиваоник, омивајши се, омити се, ојасник* (из 17. књ.).

7. На основу ових података може се извести неколико статистичких закључака који пружају додатну слику о оном лексичком слоју чија база може бити и јесте један – у стандардолошком смислу – од нефафоризованих дијалеката. Па тако сазнајемо да 7 примера служи као потврда одредница или значења која су оквалификована као покр./ајинска/, 2 потврде су разг./оворног/ типа и једна из домена празн./оверја/. Одредница *одсебице* потврђена је само Михаиловићевим примером (*Не престаје ша ... да једно отшура одсебице а друго привукује и гуша кај кљукана жуска*) – а такође и *омиваоник* (*Букал ми на омиваоник ситоји онде ди и био*) за разлику од гл. *омивајши се* који је осим Михаиловићеве потврђен са још три употребе из других крајева. Михаиловић је једина потврда и за значење 1. г. „свирати“ гл. *окидаши* (жице). Остале одреднице или њихова појединачна значења потврђена реченицама Д. Михаиловића су стандардолошки необележена и као таква су уклопљена у општи лексички фонд.

Литература

Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–18, Институт за српски језик, Српска академија наука и уметности, Београд 1959–2009.

М. Пешикан 1971: Митар Пешикан: *Наш књижевни језик на сто година послије Вука*, Београд.

М. Радовић-Тешић 2009: Милица Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Београд.

Н. Петковић 1984: Новица Петковић, *Од формализма ка семантици*, Београд.

Н. Петковић 2010: Новица Петковић, *На извору живе воде*, Београд.

В. Кајзер 1973: Волфанг Кајзер, *Језичко уметничко дело*, Београд.

Извори

Д. Михаиловић – *Најлепше приче Драгослава Михаиловића*, избор и предговор Милета Аћимовић Ивков, Просвета, Београд, 2003.

12 За неке друге савремене српске писце управо је карактеристична архаична лексика стилски маркирана (М. Радовић-Тешић 2009, 175–184).

LEXICAL STRATA IN THE PROSE OF DRAGOSLAV MIHAILOVIĆ

Summary

The paper analyses the lexical strata in Dragoslav Mihailović's prose. It is determined that apart from the dominant standard vocabulary, which is replete with derivatives, in some narrative techniques the author also uses the vocabulary which is restricted in use: regionalisms, jargonisms and vulgar vocabulary. It is found that the use of certain lexemes depends on the specific type of the narrative method which is used.

Milica Radović-Tešić